

УДК 338.432:631

К. М. Речка,

к. е. н., ст. викл., Таврійський державний агротехнологічний університет

СТРУКТУРА СЕКТОРА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ЇХ ПРИБУТКОВІСТЬ

K. Rechka,

candidate of science, senior lecturer, Tavrisky state agrarian and technical university

THE STRUCTURE OF AGRICULTURAL FARMS' SECTOR AND THEIR PROFITABILITY

У статті визначено сучасну структуру сектора сільськогосподарських підприємств, сформованих у результаті реформування колгоспів і радгоспів, визначені притаманні їм спільні ознаки. Обґрунтовано головну мету агропідприємств — максимізація прибутку і проблемність її досягнення.

The article certainly modern structure of sector of agricultural enterprises, formed as a result of reformation of collective farms and state farms, certain general signs are inherent them. Grounded primary objective of agricultural enterprises is maximization of income and problem of its achievement.

Ключові слова: сільськогосподарське підприємство; структура; прибуток, фактори прибутковості, ціни.

Key words: agricultural enterprise; structure; income, factors of profitability, price.

ВСТУП

Один із головних напрямів аграрної реформи — ринкова трансформація існуючої в радянські часи системи власницько-господарських відносин. У суспільному секторі сільськогосподарства остання базувалася на двох формах власності на виробничі ресурси — державній (загальнонародній) і колгоспно-кооперативній. Відповідно їм функціонували дві організаційно-правові агроструктури — держгоспи (радгоспи) і колгоспи. Останні були істотно одержавлені, оскільки використовували державні земельні угіддя, а їхня господарська діяльність, до речі, як і радгоспів регулювалася державою. Інакше кажучи, суспільний сектор аграрного виробництва був тотально

одержавленим. Близько третини валової продукції сільського господарства виробляли т.зв. особисті підсобні господарства типу особливого виду домогосподарств. У кінці 80-х років ХХ ст. більшість науковців, політиків і практиків прийшли до висновку, що одержавлене аграрне виробництво протягом семи десятиліть на найкращих землях не змогло розв'язати прудовольчої проблеми і не забезпечило підвищення ефективності галузі до рівня передових країн світу. Зокрема стверджувалося, що основною причиною такого стану була відсутність зацікавленості в результатах виробництва основних його учасників — селян-працівників. Водночас вітчизняний і зарубіжний досвід свідчить про значно ефективніше веден-

ня сільськогосподарського виробництва, основаного на приватній власності. Звідси і мета аграрної реформи, сутність аграрних перетворень — зміна власності на селі, що передбачає роздержавлення й приватизацію, відродження приватної власності.

У результаті на базі колгоспів і радгоспів була сформована й нині функціонує господарська структура аграрного виробництва ринкового типу, що офіційно визнано світовою спільнотою. Абсолютна більшість агропідприємств функціонують на засадах приватної або приватно-спільної форми власності і є ринково-підприємницького типу. Вони самостійно вирішують основні організаційні питання: що, як, скільки, для кого і з ким виробляти, як вирішувати ці питання. Функції держави щодо агровиробників аналогічні країнам з розвиненою ринковою економікою.

Разом з тим загально визнано, що для будь-якого агропідприємства — максимізація прибутку є головною метою. Прибуток є важливим джерелом забезпечення розширеного відтворення на інноваційних засадах, що в свою чергу забезпечує конкурентоспроможність, економічну ефективність й стійкість агропідприємства. На жаль, сектор сільськогосподарських підприємств на сьогодні у цілому є низькоефективним. Більшість науковців вважають, що досягнутий рівень рентабельності сільськогосподарської продукції недостатній для інноваційного розвитку. Він має бути не менше 40%. До речі, у 1990 р. цей показник становив 42,6%, а в 2011 р. — 27,0% [6, с. 52].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідження проблем господарської структури й прибутковості аграрних підприємств знайшло своє відображення в наукових працях багатьох вітчизняних вчених економістів-аграрників. Серед них слід відзначити роботи Макаренка П.М., Мельник А.А., Мельника Л.Ю., Месель-Веселяка В.Я., Прилуцького А.М., Прокопи І.В., Саблука П.Т. та багатьох інших.

Однак, ряд положень, пов'язаних з господарською структурою агропідприємств та їхньою прибутковістю є недостатньо опрацьованими і потребують подальшого дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є аналіз сучасної господарської структури сектора аграрних підприємств, визначення спільних ознак, їм притаманних та умов підвищення прибутковості.

РЕЗУЛЬТАТИ

Будь-яке виробництво, аграрне зокрема, як відомо, це процес взаємодії людини з природою, трансформація природних ресурсів у блага, що придатні для задоволення різноманітних потреб людей. Особливістю сільського господарства є те, що тут за допомогою "природи" і людської діяльності примножуються дані природою блага і навіть продукуються нові види на засадах селекції існуючих. Спільною ознакою для всіх сфер і галузей виробництва є те, що воно здійснюється в межах первинних виробничих одиниць. Тут поєднуються і комбінуються різні види ресурсів з метою виробництва певних благ. У радянські часи усі виробничі одиниці в аграрній сфері називалися "господарствами" (колгоспи, радгоспи, особисті підсобні господарства). Нині в економічній літературі і офіційно використовуються поняття як "господарство", так і "підприємство". До перших відносять "господарства населення", які в свою чергу охоплюють "селянські домогосподарства" у т.ч. "особисті селянські господарства" й аграрні домогосподарства за межами сільської місцевості. Відносно кількості господарств населення, то за деякими даними сільськогосподарську діяльність здійснюють понад 9,4 млн сільських і міських домогосподарств, з яких 5,2 млн — розташовані у сільській місцевості [5]. Держкомстат України публікує дані лише щодо кількості головної складової останніх — особистих селянських господарств. На кінець 2011 р. вона становила — 4,4 млн одиниць [6, с. 65].

У вітчизняній економічній літературі питання щодо життєстійкості, ефективності й подальшого розвитку сектора господарств населення, у т.ч. особистих селянських господарств — було й лишається дискусійним. Воно потребує спеціального дослідження. На наш погляд, незаперечним є той факт, що в умовах глибокої економічної кризи господарства населення в значній мірі сприяли вирішенню продовольчої проблеми, були і залишаються важливою сферою забезпечення трудової зайнятості селян і основним джерелом їхніх доходів.

З точки зору їхньої життєстійкості і подальшого розвитку вирішальне значення має рівень товарності селянських домогосподарств та їхні розміри. Як показують результати деяких досліджень, майже 40% сільських домогосподарств, які займаються сільськогосподарською діяльністю, виробляють продукцію лише для власного споживання, ще 30% мають змішаний і 30% — переважно товарний характер діяльності. Очевидно, найрозвиненіші сімейні госпо-

Таблиця 1. Кількість діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві

Організаційно-правові форми господарювання	2009		2010		2011	
	Одиниць	у відсотках до загальної кількості	одиниць	у відсотках до загальної кількості	одиниць	у відсотках до загальної кількості
Усього	57152	100,0	56493	100,0	56133	100,0
Господарські товариства	7819	13,7	7769	13,8	7757	13,8
Приватні підприємства	4333	7,6	4243	7,5	4140	7,4
Виробничі кооперативи	1001	1,7	952	1,7	905	1,6
Фермерські господарства	42101	73,7	41726	73,8	41488	73,9
Державні підприємства	345	0,6	322	0,6	311	0,6
Підприємства інших форм господарювання	1553	2,7	1481	2,6	1532	2,7

* Джерело: [6, с. 51].

дарства майбутньої сільськогосподарської системи України сформуються з представників третьої і частково другої згаданих груп [5]. Саме вони і є потенційним резервом подальшого розвитку фермерських господарств, які відносяться до підприємницьких агроформувань.

Отже, у ринковій моделі аграрної економіки провідним має бути сектор ринково-підприємницьких господарств. У сільському господарстві України Держкомстат класифікує їх за різними ознаками. Їм надається статус юридичної особи, тобто вони не можуть розпочати свою діяльність без державної реєстрації. Основним чинником при виборі організаційно-правової форми ведення підприємницької діяльності "...є подальша відповідальність учасників у випадку банкрутства та витрати при здійсненні реєстраційних дій" [1, с. 48].

Господарська структура у сільському господарстві станом на 1 липня 2011 р. мала таку будову (таблиця 1).

Як видно із наведених у таблиці даних, кількість діючих суб'єктів у сільському господарстві України, порівняно із сектором господарств населення — невелика. А у їхньому складі переважають фермерські господарства, хоча їхня частка до загального обсягу сільськогосподарського виробництва становила у 2011 р. лише 6,9% [6, с. 166].

Відносно економічних переваг тієї чи іншої форми господарювання, то, напевне, слід зважити на ту обставину, що на практиці не існує "найбільш ефективна", хоча в теорії нерідко за таку видають фермерські господарства. Виходячи із цього, науковці прогнозували широкомасштабний розвиток фермерства в Україні. В основі майбутньої моделі аграрного виробниц-

тва має бути селянське (фермерське) господарство, тим більше, що світова практика свідчить про доцільність саме такої форми.

Якщо погодитися з вищенаведеним положенням, то очевидно, що з часом найбільш ефективна форма господарювання в умовах конкурентного ринкового середовища витіснила б інші і стала б панівною. Але як свідчить зарубіжний досвід, наприклад США, окрім фермерства там функціонують й інші форми господарювання. Так, у 2007 р. у загальній кількості ферм частка сімейних становила 86,5%, а в товарній продукції 50,1% [8]. Тобто майже половину товарної продукції виробили несімейні форми господарювання (партнерства, сімейні і несімейні корпорації, кооперативи та інші агроформування).

Усім господарюючим суб'єктам у сільському господарстві України притаманна спільна ознака — вони є агробізнесовими. Відповідно дохід від продажу своєї продукції (виручка) має перевищувати її повну собівартість. Інакше підприємницька діяльність втрачає сенс, підприємство не конкурентоздатне і зрештою може збанкрутувати. "Економічна природа сільськогосподарських підприємств... зобов'язує їх підпорядковувати стратегію і тактику своєї діяльності головній меті — максимізації прибутку" [5, с. 25].

Прибуток, як відомо, це різниця між продажною ціною певного виробу і його собівартістю. Він використовується за різними напрямками. В умовах, які склалися на сьогодні в сільському господарстві України, насамперед його технічна відсталість, лівова частка прибутку має об'єктивно використовуватися як інвестиції вкладення в першу чергу в оновлення матеріально-технічної бази виробництва,

освоєння нових видів техніки і технологій. Для цього потрібні значні кошти. Адже за рівнем технічної оснащеності вітчизняне сільське господарство нині відстає від сільського господарства країн-членів ЄС у середньому в 8—10 разів [4, с. 8].

За даними вітчизняних науковців, вартість технічного переоснащення агропромислового виробництва технікою у провідних країнах світу буде становити майже 710 млрд грн. і щорічно протягом п'яти років на це необхідно буде витратити 142 млрд грн. На базі техніки вітчизняного виробництва та імпортованої з країн СНД у цінах 2011 р. обсяг цих коштів відповідно становить 420 млрд грн. і 84 млрд грн. Прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг в секторі сільськогосподарських підприємств, включаючи фермерські господарства, у 2011 р. становив 21,8 млрд грн., а в розрахунку на один рік у 2009—2011 рр. — 14,7 млрд грн. [7, с. 63; 122—123; 6, с. 63].

Отже, якщо навіть весь прибуток, одержаний в секторі сільськогосподарських підприємств, інвестувати на їхнє технічне переоснащення, то це покриє потребу в цьому на 20—30%. Зазначимо, що у 2011 р. 16,6% агропідприємств були збитковими [6, с. 52].

Зрозуміло, що йдеться про прибутковість сільськогосподарських підприємств у цілому. Окремі з них й нині мають належну прибутковість, а відповідно технічну й технологічну оснащеність. Але для більшості актуальною є проблема підвищення прибутковості й рівня рентабельності.

Основною зовнішньою причиною такого стану, тобто низькоприбуткового виробництва є зовнішній чинник — низький рівень цін на продукцію агровиробників і водночас високі ціни на засоби виробництва, які вони купують у підприємств першої сфери АПК. Тобто йдеться про т.зв. "диспаритет" цін, нееквівалентний міжгалузевий обмін. За деякими даними, через недосконалість міжгалузевих економічних відносин, зокрема цінового механізму, за 15 років сільське господарство втратило понад 600 млрд грн. У розрахунку на рік це становить 40 млрд грн., що перевищує в два рази чистий прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції в 2011 р. (19,9 млрд грн.) [6, с. 52]. Тобто відсутність диспаритету цін щодо агровиробників дало б їм можливість здійснювати розширене відтворення на інноваційних засадах, підвищити прибутковість і рівень рентабельності.

На сьогодні, як справедливо зазначає Л.Л. Мельник, сільськогосподарські підприємства

(принаймні більшість з них) перебувають у такому "замкнутому колі". Їхня прибутковість і фінансовий стан у цілому унеможливають забезпечення сучасного рівня техніко-технологічної оснащеності. З іншого боку, її сучасний стан істотно мірою знижує потенційну прибутковість. Зокрема у 2011 р. було вироблено 56,7 млн т зерна і втрачено у процесі збирання урожаю близько 5 млн т (8,8%) [7, с. 213]. Розірвати це замкнене коло можна лише за умови реалізації усіх факторів внутрішнього і зовнішнього порядку, що впливають на прибутковість сільськогосподарських підприємств [2, с. 48].

ВИСНОВКИ

На сьогодні в сільському господарстві України усі аграрні підприємства функціонують на ринково-підприємницьких засадах. Водночас більшість з них не в змозі забезпечувати розширене відтворення й розвиток на інноваційних засадах. Одна із головних причин цього — низька їхня прибутковість, а майже 17% є збитковими. Прибутковість сільськогосподарських підприємств визначається багатьма факторами. У складі зовнішніх чільне місце належить ринковим цінам на продукцію агровиробників і на засоби виробництва, які вони купують у підприємств третьої сфери АПК. Проблема диспаритету цін щодо аграріїв, у тій чи іншій мірі, притаманна усім країнам світу. У більшості з них вона, якщо і не вирішується, то істотно пом'якшується відповідною ціновою політикою держави. Аграрна політика держави в Україні щодо недопущення або подолання наслідків нееквівалентного міжгалузевого обміну у певній мірі враховує зарубіжний досвід. Але нестаток бюджетних коштів, необхідних для цінової підтримки, не дає змоги вирішити цю проблему на належному рівні. Виходячи з цього факту, вітчизняні науковці пропонують на державному рівні здійснити розробку і реалізацію цільових програм розвитку інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції, більш широкого використання заставних цін, закупівлю державою сільськогосподарської продукції [3].

Разом з тим слід наголосити, що й самі підприємства мають зробити усе можливе для зростання їхньої прибутковості, використати для цього усі можливі резерви. Зрештою це залежить від організації господарської й комерційної діяльності, тобто менеджерів підприємств. І тут слід погодитися з думкою тих науковців, які вважають, що доказом цього є той факт, що в однаковому зовнішньому

ринковому середовищі завжди є на одному полюсі високоприбуткові, а на іншому — збиткові агроструктури. Певною мірою це зумовлено природними чинниками. Але вирішальним є професіоналізм менеджерів усіх рівнів. Вони, виходячи із даної кон'юнктури ринку, вирішують усі питання щодо створення умов ефективного функціонування й розвитку підприємства. Успіх справи зможуть забезпечити тільки високопрофесійні управлінські кадри і тому їхньому формуванню й ефективному використанню слід приділити належну увагу. На сьогодні приклади прибуткового господарювання мають місце майже скрізь. "Але вони поодинокі виключення і є результатом таланта, енергії, самовідданості справі окремих людей, керівників, які забезпечують високоєфективну роботу своїх підприємств. Більшість керівників, фахівців сільськогосподарських організацій неспроможні організувати високоєфективне виробництво..." [7, с. 288].

Отже, відносно малоєфективне сільськогосподарське виробництво в колгоспах і радгоспах викликало потребу його реформувати у напрямі їх роздержавлення й приватизації. Для сформованих ринково-підприємницьких агроструктур головною метою функціонування є одержання прибутку в розмірах, необхідних для розширеного відтворення й розвитку на інноваційних засадах. Прибутковість агроформувань визначається низкою факторів. У складі внутрішніх — головним є професіоналізм менеджера (або менеджерів). Із зовнішніх — забезпечення еквівалентного міжгалузевого обміну в АПК.

Література:

1. Гошовська А.А. Оптимізація рішень при виборі організаційно-правової форми господарської діяльності / А.А. Гошовська // Економіка АПК. — 2008. — № 6. — С. 48—52.
2. Мельник Л.Л. Наукові засади прибутковості агропідприємств та її державна підтримка / Л.Л. Мельник // Інвестиції: практика та досвід. — 2013. — № 7. — С. 46—49.
3. Мельник Л.Л. Цінова політика держави в контексті нееквівалентних міжгалузевих відносин в АПК / Л.Л. Мельник // Агросвіт. — 2012. — № 2. — С. 13—19.
4. Прилуцький А.М. Конкурентоспроможність українського аграрного ринку: шляхи формування / А.М. Прилуцький // Агроінком. — 2012. — № 7—9. — С. 7—10.
5. Прокопа І.В. Структура сучасного аграрного виробництва в Україні: соціоекономічний

та організаційний аспекти / І.В. Прокопа // Агроінком. — 2012. — № 7—9. — С. 24—31.

6. Статистичний збірник "Сільське господарство України" за 2011 рік / Державний комітет статистики України. — К., 2012 — 386 с.

7. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 16—17 жовтня 2012 р. Редкол.: Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук та ін. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2013. — 762 с.

8. 2007 Census of Agriculture. United State Summary and State Data. — Vol. 1. Geographic Area Series. Part. 51. — US Department of Agriculture, NASS, 2009.

References:

1. Goshovska, A.A. (2008), "Optimization of decision under selection of legal-organizational form of economic activity", *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 48—52.
2. Melnik, L.L. (2013), "Scientific foundations of agrarian farms profitability and their state support", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 7, pp. 46—49.
3. Melnik, L.L. (2012), "State price politics in context of nonequivalent inter-industry relations in APC", *Ahrosvit*, vol. 2, pp. 13—19.
4. Prilutsky, A.M. (2012), "Competitiveness of Ukrainian agrarian market: ways of formation", *Ahroinkom*, vol. 7-9, pp. 7—10.
5. Prokopa, I.V. (2012), "Structure of modern agrarian production in Ukraine: socio-economical and organizational aspects", *Ahroinkom*, vol. № 7—9. — С. 24—31.
6. State Statistics Service of Ukraine (2012), "Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy" za 2011 rik. *Statystychnyj zbirnyk* [Agriculture of Ukraine" for 2011 year. Statistical yearbook], *Derzhkomstat*, Kyiv, Ukraine.
7. Lupenko, Yu.O. and Sabluk, P.T. (2012), *Stratehiia rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky na period do 2020 roku* [Strategy of development of agrarian sector of economics at period till 2020 year], *Zbirnyk materialiv Chotyrynadtsiatykh richnykh zboriv Vseukrains'koho konhr. vchen. ekonomistiv-ahrarynykiv* [Collected materials of fourteen annual assemblage of Ukrainian congress of scientists of economist in agrarian sphere], Kyiv, Ukraine.
8. US Department of Agriculture (2009), "2007 Census of Agriculture. United State Summary and State Data", *Geografic Area Series*, vol. 1, part. 51.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2013 р.